

جغرافیا و روابط انسانی، تابستان ۱۴۰۴، دوره ۸، شماره ۲، صص ۶۲۹-۶۱۰

ارزیابی سازمان‌یافتگی شهر کرمانشاه بر اساس ویژگی‌های خرده‌فرهنگی

محمد رئوف حیدری فر^{۱*}، بهمن محمدی^۲، جلال کرمی^۳

۱-دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

amirhidry123@webmail.pnu.ac.ir

۲- کارشناسی ارشد سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی، دانشگاه تهران، ایران

۳- کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور، روانسر، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹

چکیده:

مسئله ساماندهی فضای شهری و توسعه پایدار در محلات حاشیه‌نشین، یکی از چالش‌های اساسی مدیریت شهری در شهرهای بزرگ است. بر اساس آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵، بیش از یک‌سوم جمعیت کرمانشاه در مناطق حاشیه‌نشین سکونت دارند که این امر نشان‌دهنده نبود یک مدل یکپارچه برای پاسخ‌گویی به نارضایتی‌های ناشی از سیاست‌های شهری است. این مقاله بر اساس روش تحقیق تجربی (آزمایشی) به بررسی وضعیت سکونت‌گاه‌های غیررسمی در شهر کرمانشاه از دیدگاه دو گروه جامعه آماری شهروندان حاشیه‌نشین و کارشناسان که به صورت تصادفی ساده انتخاب شده است، می‌پردازد. مهم‌ترین سکونت‌گاه‌های غیررسمی در این شهر شامل شهرک‌های دولت‌آباد، جعفرآباد و حکمت‌آباد هستند که از منظر بصری و زیرساختی در وضعیت نامساعدی قرار دارند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل سلسله‌مراتبی و نظرسنجی از دو گروه (نخبگان و ساکنان محلات حاشیه‌نشین)، عوامل مؤثر بر شرایط این مناطق را تحلیل کرده است. پرسش‌نامه‌ها بر اساس مقیاس لیکرت و ساعتی تنظیم شده و پایایی و روایی آن‌ها از طریق آزمون‌های آلفای کرونباخ و آزمون نسب روایی محتوا (CVR) تأیید شده است. تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های آماری تی‌تست، لون، ویلکاکسون و تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که مشکلات بصری، از جمله فرسودگی ابنیه، کیفیت پایین مصالح ساختمانی و معابر غیر استاندارد، از مهم‌ترین ویژگی‌های سکونت‌گاه‌های غیررسمی کرمانشاه به شمار می‌آید. همچنین، عوامل اقتصادی نظیر درآمد پایین و فقدان زیرساخت‌های مناسب، نقش قابل توجهی در بروز مشکلات این مناطق ایفا می‌کنند. بر اساس یافته‌ها، پیشنهادهایی برای بهبود کیفیت زندگی ساکنان این مناطق ارائه می‌شود که شامل بهسازی بصری محلات، ارتقای زیرساخت‌ها، افزایش امنیت اجتماعی، توانمندسازی اقتصادی و مشارکت شهروندان در فرآیند تصمیم‌گیری‌های شهری است. این پژوهش بر اهمیت توجه به ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی در ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیررسمی تأکید می‌کند و راهکارهایی برای توسعه پایدار این محلات در چارچوب برنامه‌های شهری به‌منظور بهبود شرایط زندگی ساکنان ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: ساماندهی فضای شهری، جدایی‌گزینی اکولوژیک، حاشیه‌نشینی، کرمانشاه

۱- مقدمه:

تنوع قومی-زبانی مردم ایران، با تمرکز سرزمینی در داخل و تداوم دنباله آن‌ها در کشورهای پیرامونی، کارکردهای مختلفی را برای سازماندهی سیاسی فضا و به تبع آن تقسیمات کشوری ایجاد می‌نماید. همچنین نگاه به مسائل اجتماعی و انحرافات، از روزنه خرده‌فرهنگ‌ها و آسیب‌های اجتماعی ناشی از این خرده فرهنگ‌ها به ویژه در جامعه ما می‌تواند بدیع و تازه باشد (صارمی، ۱۳۷۹: ۲۲).

دولت‌ها بر اساس نوع اقدامات و یا سیاست‌های خود در برابر تمایلات مختلف مرکزگرایی و یا مرکزگرایی جمعیت‌های قومی، رویکردهای مختلفی را از قبیل، سیاست تکثرگرایی، همانندسازی یا ایجاد حقوق برابر و مساوی برای کلیه اعضای اجتماعات بشری (یوسفی؛ ۱۳۸۱: ج ۷: ۲)، مدرنیستی یا نوسازی و یا حتی در قالب موارد بسیار منفی از جابجایی جمعیت‌ها، جنگ، پاکسازی و ... اقدام می‌نمایند (رولان؛ ۱۳۸۰: ۱۸۰). ایران نیز همچون بسیاری از کشورهای در حال گذار تحت تأثیر جهانی شدن فرهنگی، تغییراتی یافته است (خواجه‌نوری و ریاحی، ۱۳۹۲؛ خواجه‌نوری و همکاران، ۱۳۹۲). این تغییرات هویت ایرانیان را از ساختار ساده با محوریت ایرانی بودن، به ساختار پیچیده و ترکیبی با عناصر اسلامی- ایرانی و مدرن تغییر داده است. بنابر این، ایرانیان هم مسلمان هستند و هم جهانی، در عین حال که هم دینی اند و هم مدرن (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶: ۱۳۶).

شاید بتوان گفت در سطح جهانی اولین مطالعه علمی در زمینه نگرش خرده‌فرهنگی به انحرافات توسط مکتب شیکاگو صورت پذیرفته است (فکوهی، ۱۳۸۳: ۱۸۰). در دهه ۱۹۲۰ با استفاده از این دیدگاه "شاو" و "مک کی" نظریه‌های ساختار خرده فرهنگ را در زمینه مسائل اجتماعی به کار بردند. در ایران در زمینه مطالعه خرده فرهنگ‌ها به طور مشخص کار چشمگیری صورت نگرفته است؛ اما در حوزه نگرش‌های اجتماعی به عنوان اولین مطالعه می‌توان به تحقیق دکتر علی پایدارفر در سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۴۷ در استان فارس اشاره نمود (محسنی، ۱۳۷۶: ۳۳). در بحث ساماندهی شهر کرمانشاه مطالعه‌های با مضامین مختلف همچون، احیاء ارزش‌های از دست رفته و تعامل دوباره محیط با کاربران (عبادی و صادقی، ۱۳۹۵)، ارزیابی میزان تغییرات کاربری اراضی بعد از طرح ساماندهی و احیای بافت مرکزی شهر کرمانشاه (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴)، بازآفرینی هویت ایرانی - اسلامی در فضاهای شهری از طریق ترکیب دو مقوله طراحی شهری و فرهنگ شهری (پورجعفر، ۱۳۹۴)؛ ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه از لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی (امانپور، علیزاده، ۱۳۹۲)، بازآفرینی بافت‌های تاریخی با رویکرد گردشگری فرهنگی (موردی: محله فیض‌آباد شهر کرمانشاه) (بهرامی، سمیه و خرازی قدیم، فرشته ۱۳۹۸)، تبیین و ارزیابی شاخص‌های معماری ایرانی - اسلامی در سیمای معاصر شهر کرمانشاه (هاشمی، نسا، ۱۴۰۳)، ارزیابی شاخص‌های خدمات شهری در مناطق کلان‌شهر کرمانشاه (محمدی، چنور، ۱۴۰۳)، انجام شده است.

با بررسی وضعیت خرده فرهنگ‌ها و معماری و شهرسازی کرمانشاه در دوره‌ها و دهه‌های قبل و همچنین بررسی مطالعات گذشته متوجه می‌شویم که در گذشته ساخت‌وسازها استانداردتر و منطبق با فرهنگ حاکم بود، به گونه‌ای که افراد با قرار گرفتن در محیط، احساس آرامش به آن‌ها دست می‌داد. به راستی چه اتفاقی در شهر کرمانشاه رخ داده که هیچ نمادی از معماری کهن و اصیل کورد در آن مشاهده نمی‌شود؟ چرا خرده فرهنگ‌ها به جای اینکه اهرم قوی بر تشکیل و شکل‌دهی منظم ساختار و فضای شهر باشند گاه به آفت شهر تبدیل شده‌اند؟ را در گذشته‌ها در کرمانشاه

آن تکیه معاون الملک و بیگلری با تلفیق مذهب و فرهنگ و معماری ساخته می‌شود و پس از صدها سال همچنان جذاب است؛ اما در کرمانشاه کنونی هر چیزی که بنا می‌شود با محیط غریبه است؟ و آنچه امروزه در شهر قدیم و کهن کرمانشاه می‌بینیم چیزی جز تضاد و آشفتگی نیست؛ آشفتگی در ساختار، آشفتگی در فضا، آشفتگی در معماری و شهرسازی... بنابراین، مطالعه وضعیت سازمان‌یافتگی این شهر بر اساس خرده‌فرهنگ‌ها ضرورتی اساسی دارد. به علاوه، این شهر نیز به عنوان یکی از کلان‌شهرهای کشور در معرض جهانی شدن فرهنگی و ابزارهای آن چون؛ فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطاتی قرار گرفته است. در این پژوهش مسئله سازمان‌یافتگی فضای شهری بر اساس عامل خرده‌فرهنگ (فقر - زبانی - قومی و نژادی) در سطح شهر کرمانشاه مورد بررسی قرار گرفته است. هدف اصلی این مقاله بازنمایی ارتباط و تأثیرگذاری فضا بر رفتار، بر اساس روش تحقیق تجربی در موضوع سازمان‌یافتگی شهر کرمانشاه بر اساس پارامترهای خرده‌فرهنگی می‌باشد. آمارها نشان می‌دهد که بخش زیادی از آسیب‌های اجتماعی و همچنین جرایم شهرها با محلات حاشیه‌نشین رابطه نزدیکی دارد و ضریب امنیت اجتماعی پایینی را داراست (محسنی، ۱۳۸۷: ۶). اما صرف این‌که یک منطقه حاشیه‌نشین است دلیل بر داشتن ضریب امنیت یکسان نمی‌شود و با توجه به بافت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و... در نقاط حاشیه‌نشین میزان امنیت و شدت جرم متفاوت می‌باشد. در بیش‌تر پژوهش‌هایی که قبلاً انجام شده رابطه حاشیه‌نشین بر اساس منطبق فقر با امنیت در نظر گرفته شده است. اما در این مقاله رابطه‌ی عامل خرده‌فرهنگ قومی - زبانی - مذهبی با مسئله‌ی امنیت در مناطق شهری کرمانشاه مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- مبانی نظری تحقیق:

هر جامعه‌ای در راه توسعه تلاش می‌کند و توسعه در واقع مفهومی است که می‌توان آن را در بهبود درازمدت سلامتی اجتماعی و اکولوژیکی جوامع انسانی (که نمود بارز آن شهرها می‌باشد) جست‌وجو کرد (سرایی و کمایی‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۴). پیشرفت در جهت رسیدن به توسعه تمامی شاخص‌های زندگی را در سکونتگاه‌های انسانی در بر می‌گیرد و محدود به موضوعی اقتصادی نیست (Barloy, 1997: 37).

ساماندهی مکان یا بستر محیط زندگی از کهن‌ترین فعالیت‌های انسانی بوده که هم‌زمان با توسعه‌ی جوامع مراحل متنوعی را سپری کرده است (wheeler, 1999: 3). مدیریت بهینه و پایدار، تأمین امنیت و بهبود اوضاع اجتماعی - اقتصادی، حفظ یکپارچگی در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی فعلی، به نام سازماندهی سیاسی فضا (political organization space) صورت می‌گیرد (Short, 1993: 115) و به معنی بررسی اجزا و بخش‌های فضا در قالب نقاط (سکونتگاه‌های بشری)، نظام سلسله‌مراتبی (مراتب اداری - سیاسی) و شبکه‌ها (جریان روابط) می‌باشد (احمدی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۶). شیوه‌ی به‌کارگیری اراده سیاسی و نحوه‌ی توزیع قدرت حکومت در بیرون و درون واحد سیاسی، از بحث برانگیزترین چالش‌ها در سازماندهی فضا است (Ghalibaf, 2009: 13).

یکی از مهم‌ترین روش‌ها و شیوه‌های سازماندهی سیاسی فضا، روش تقسیم و بخش‌بندی کشوری است (اعظمی و دبیری، ۱۳۹۰). عامل‌هایی مانند شکل حکومت، شاخص‌های علمی و قانونی، نوع رژیم سیاسی، اقلیت‌های اکولوژیکی، جغرافیای قدرت و حاکمیت، محیط استراتژیک، فضای پیرامونی کشور و... در تقسیم فضای سرزمینی موثر

است (راحی، ۱۳۹۷: ۸۹). بر همین مبنا است که کشور به چند استان، شهرستان، بخش و... تقسیم می‌شود (اسکندری، ۱۳۹۳: ۲). سازماندهی سیاسی فضا در طول تاریخ کشور ایران از مسئله‌های اصلی قدرت‌ها و دولت‌های حاکم بوده است؛ به شیوه‌ای که بعضی از اصول سازماندهی در منابع تاریخی مانند کتیبه‌ها آمده است (کریمیپور، ۱۳۸۱: ۷۵). گاه مشاهده شده سازمان‌یافتگی فضا در سطح استان‌ها و شهرها منطبق بر ساختارهای موجود در آن منطقه نیست. در هر فضای جغرافیایی علاوه بر فرهنگ غالب شاهد وجود خرده‌فرهنگ‌ها نیز هستیم که در گروه‌های مختلفی طراحی می‌شوند.

اگر فرهنگ را مجموعه‌ی پیچیده‌ای از تمام عادات، رفتار و ضوابطی بدانیم که انسان به عنوان عضو جامعه آن را از جامعه‌ی خود فرامی‌گیرد و در قبال آن جامعه تعهداتی به عهده دارد، می‌توانیم خرده‌فرهنگ را فرهنگی درون فرهنگ بزرگ‌تر بدانیم که عناصر کلی فرهنگ جامعه را در خود دارد و می‌توان ویژگی‌های را برای آن متصور شد (سازگارا، ۱۳۷۷: ۱). بنا به تعریفی خرده‌فرهنگ عبارت است از گروهی که در فرهنگ کلی جامعه سهم بوده و دارای ارزش‌ها، هنجارها و شیوه‌های زندگی ویژه‌ی خود هستند. اگر خرده‌فرهنگ را به شکلی روشن‌تر تعریف کنیم، چنین به دست می‌آید: خرده‌فرهنگ بر دستگامی اطلاق می‌شود که از ارزش‌ها، شیوه‌های رفتار و طرز زندگی گروهی اجتماعی که از فرهنگ غالب جامعه‌ی مفروض، متمایز ولی با آن مرتبط است (سرافراز، ۱۳۸۹: ۲۶).

تعاریف موجود از خرده‌فرهنگ نشان می‌دهد که مفهوم خرده‌فرهنگ به سبک زندگی نزدیک است. زیرا خرده‌فرهنگ نیز مشخص‌کننده‌ی ارزش‌ها و نوع رفتار افراد گروه ویژه‌ای است که این ارزش‌ها و رفتار خاص در واقع همان سبک زندگی این گروه را مشخص می‌کند. قوی‌ترین کاربرد تجربی سبک زندگی در گذشته و در حال، همواره در مورد اقلیت‌هایی بوده است که بر روش‌های جداگانه‌ای سخن گفتن، صرف غذا، عادات و نحوه سپری کردن اوقات فراغت و نیز بر ارزش‌های تعیین هویت اصرار ورزیده‌اند. استانلی کوهن^۱ از نظریه‌پردازان مکتب بیرمنگام، شکل‌گیری خرده‌فرهنگ‌ها را با توجه به نقش ارزش‌های مهم و اساسی جامعه و فرصت‌های مشروع دستیابی به موفقیت توضیح می‌دهد. کوهن چنین نتیجه می‌گیرد که خرده‌فرهنگ‌های انحرافی بزهکاران، اساساً معلول محروم ماندن طبقات پایین جامعه از فرصت‌های مشروع رسیدن به موفقیت تلقی می‌شوند. پس در رقابت برای دستیابی به منزلت اجتماعی، طبقات محروم، خرده‌فرهنگ بزهکاری را تأسیس می‌کنند که نظام ارزشی آن درست در برابر نظام ارزشی طبقات بالاست و در نتیجه فعالیت در این خرده‌فرهنگ برای آن‌ها مفید و ثمربخش است (صدیق سروسنایی، ۱۳۸۷).

۱-۲- گونه‌های خرده‌فرهنگی

بر اساس نظر نویسندگانی چون ناصر فکوهی، خرده‌فرهنگ‌ها را می‌توان در گروه‌های مختلفی تقسیم‌بندی نمود (بر اساس کتاب انسان‌شناسی شهری) که عبارت‌اند از خرده‌فرهنگ سنی، قومی، فقر، کارکردی و جنسیتی (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹: ۳۷).

۱-۱-۲- خرده‌فرهنگ کارکردی :

گروهی از خرده‌فرهنگ‌ها را می‌توان بر کارکرد های اصلی شهر انطباق داد:

- کارکرد مسکون : در انسان‌شناسی شهری با عنوان همسایگی‌ها یا هم‌جواری‌ها شناخته شده است؛

^۱ - Stanley Cohen

بنابراین، به تعداد اشکال زیستی، خرده فرهنگ را نیز می توان یافت.

- کارکردی کاری: امروز جامعه شناسان و انسان شناسان از طبقه ها و اقشار اجتماعی حرفه ای سخن می گویند که هر یک دارای خرده فرهنگ های ویژه ای هستند. این خرده فرهنگ ها در بسیاری از موارد خود را در سبک های زندگی و سلاقی ویژه و حتی در زبان های صنفی خاصی نشان می دهند.
- کارکرد اوقات فراغت: در واقع خرده فرهنگ هایی حرفه ای هستند (همچون مشاغل اوقات فراغت، رستوران ها، آژانس های توریستی، راهنماها، ورزشکاران).

۲-۱-۲- خرده فرهنگ جنسیتی :

فرهنگ مبتنی بر هویت جنسی در برگیرنده اجتماعاتی است که به دلیل هویت های جنسی مشترک، تجربیات و پیش زمینه ها و علایق مشترک جنسیتی دو رهم گرد آمده اند. اقلیتهای جنسی میتوانند اقلیتهای فرهنگی را تشکیل دهند، از پیشگامان خرده فرهنگ جنسیتی می توان به انجمن متاچین و دختران بیلیتیس در امریکا نام برد.

۲-۱-۳- خرده فرهنگ خویشاوندی و قومی

پدید آمدن محله های قومی (محلّه چینی، یهودی، مسلمان و...) در شهرهای بزرگ توسعه یافته کنونی گویای آن است که هویت های قومی و خویشاوندی، ابزاری برای ورود به فرهنگ غالب و کاهش ضربات فرهنگی ناشی از برخورد مستقیم فرهنگ های نابرابر و غریب با یکدیگر هستند (فکوهی، ۱۳۸۳: ۲۹۰).

۲-۱-۴- خرده فرهنگ سنی :

جوانان به مثابه یک خرده فرهنگ بزرگ، خود خرده فرهنگ های متعددی را درون خویش ایجاد میکنند که در همه سطوح هویتی در آنها قابل مشاهده است. گروه های مسن نیز اهمیت دارند. فضاهای ویژه افراد مسن و رابطه این افراد با سایر گروه های جمعیتی شهری از موضوعات مهم در این زمینه هستند (فکوهی، ۱۳۸۳: ۲۹۳).

۲-۱-۵- خرده فرهنگ فقر

تئوری خرده فرهنگ فقر، برای اولین بار توسط مردم شناس اسکار لوئیس برای درک تداوم فقر در مناطق روستایی و شهری ارائه شد، به طور گسترده ادامه می یابد. این تئوری ادعا می کند که فقیر با ایجاد فقر و حاشیه سازگاری با ایجاد یک خرده فرهنگ سازگار با شرایطی که تضمین کننده درجه ای از عادی و خوشبختی است، سازگار هستند. این فرهنگ با عادی سازی جهت گیری های ارزش حمایتی خود، فقر را پایدار می کند: ناتوانی، جستجوی رضایت فوری، وابستگی، حاشیه نشینی و ناتوانی. انتقادات گسترده و تند بوده است و با تمرکز بر این عقیده که فقرا چیزی جز موجودات منفعل و غیرقابل تصور در مواجهه با ظلم اجتماعی و اقتصادی است و خواندن مفهوم انتخاب های بی حد و حصر انسان مشکل ساز است. در هر دو مورد، مفهوم خرده فرهنگ فقر ساده و کاریکاتور تلقی می شود.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی و کمی می‌باشد. در این مقاله جهت بررسی موضوع، مراحل به شرح ذیل دنبال گردیده است:

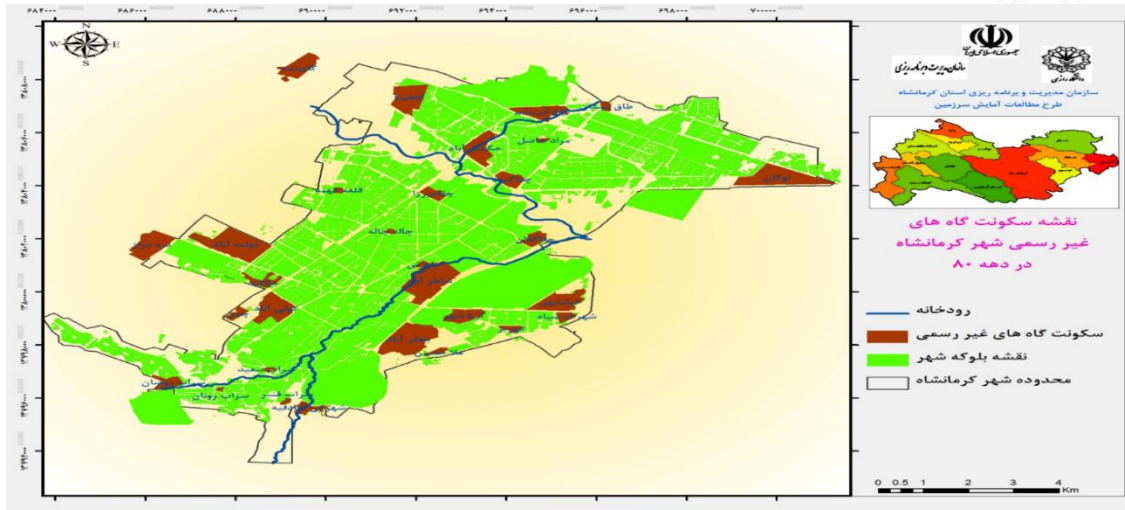
الف) شناسایی ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی دارای خرده‌فرهنگ فقر و ویژگی‌های سکونتگاه‌های غیررسمی با استفاده از منابعی چون مقالات و سایر آثار مکتوب و همچنین بازدید میدانی شناسایی گردیده است، و بر این اساس تعداد ۲۶ عامل شناسایی شده است (جدول ۱).

ب) شناسایی سکونتگاه‌های غیررسمی در سطح شهر کرمانشاه برای بررسی بند(ب) بر اساس مقالات علمی-پژوهشی انجام شده و با بررسی میدانی، محلات یا سکونتگاه‌های حاشیه‌نشین غیررسمی شناسایی شد. نقشه پراکندگی سکونتگاه‌های غیررسمی در شکل (۱) آمده است.

پ) تنظیم پرسش‌نامه جهت تنظیم پرسش‌نامه از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) استفاده شده است. پرسش‌نامه به صورت مقایسه‌ی زوجی ماتریسی تنظیم شده است. یعنی هر معیار در برابر معیار دیگر بنا بر ارزش و اهمیتی که دارد طیفی از اعداد را به خود اختصاص می‌دهد؛ مقیاس ساعتی که بین یک (برابر) تا نه (بیشترین) طراحی شده، جهت ارزش‌گذاری معیارها انتخاب گردیده است. در این مقاله دو نوع پرسش‌نامه تنظیم شده است؛ پرسش‌نامه مربوط به ویژگی‌ها و شاخص‌های محلات حاشیه‌نشین و پرسش‌نامه مربوط به توانمندسازی محلات حاشیه‌نشین شهری.

جدول (۱): ویژگی‌های سکونت‌گاه‌های غیررسمی

کد	ویژگی	کد	ویژگی
H1	بی‌نظمی در نمای ظاهری ساختمان و عدم استفاده از خدمات مهندسی	H14	تفکیک نامناسب قطعات زمین تصرف شده
H2	مرگ‌ومیر بالا و افزایش چشمگیر زادوولد	H15	مراکز خرید فرسوده و نامنظم
H3	ابتلا به برخی بیماری‌های خاص هنگام اپیدمی	H16	بناهای فرسوده و با متراژ پایین
H4	آلودگی شدید محیط زیستی	H17	کمبود امکانات فرهنگی، تفریحی، آموزشی و فراغتی
H5	بزهکاری	H18	تمایل به فرهنگ روستایی (روند آداب معاشرت، نگهداری حیوانات خانگی در منزل و محله و...)
H6	انزوای اجتماعی و نداشتن روحیه‌ی شهروندی	H19	قرارگیری در زمین‌هایی با ارزش کاربری کم
H7	مشکلات حقوقی (ملک و...)	H20	نرخ بسیار بالای بیکاری نسبت به دیگر مناطق شهر
H8	اعتیاد و فروش مواد مخدر	H21	سطح بسیار پایین سواد
H9	احتمال بروز بحران هنگام رخداد و بلایای طبیعی با شدت بیشتر	H22	درگیری شدید در سطح محلات
H10	بی‌نظمی و نابسامانی و توسعه‌ی ناموزون	H23	وجود برخی از معضلات اخلاقی (قتل، نزاع و..)
H11	معاپر و خیابانهای با کیفیت نامناسب و با نورپردازی کم	H24	تفاوت زبانی و گویشی با زبان و گویش غالب شهر
H12	کمبود و یا نبود فضای سبز	H25	تفاوت مذهبی با مذهب غالب شهر
H13	درآمد ناکافی جهت امرار معاش	H26	تفاوت نژادی با نژاد غالب شهر

شکل
:۱

شکل (۱) پراکنندگی سکونتگاه‌های غیررسمی در سطح شهر کرمانشاه

ت) تعیین جامعه آماری

در این مرحله، دو جامعه آماری به صورت مجزا انتخاب شدند. در گام نخست، گروه نخبگان متشکل از صاحب‌نظران و متخصصانی که در حوزه‌های مرتبط با مسائل شهری و سیاست‌های فضایی فعالیت دارند، مورد بررسی قرار گرفتند تا از دیدگاه‌های تخصصی آنان بهره‌گیری شود. در مرحله بعد، با توجه به ماهیت ساختار جمعیتی شهر کرمانشاه و نقش مؤثر شهروندان در تحولات فضایی - اجتماعی، گروه دوم شامل شهروندان کرمانشاه به عنوان یکی از جوامع هدف تعیین گردید. به منظور نمونه‌گیری از این گروه، با در نظر گرفتن جمعیت کنونی شهر و محدودیت‌های ناشی از عدم دسترسی کامل به کلیه ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی، تعدادی از شهروندان این مناطق به شیوه تصادفی انتخاب شدند (جدول ۲ و ۳).

جدول ۲: ویژگی‌های جامعه‌ی آماری نمونه نخبگان

ردیف	گروه تحصیلی (رشته)	جنسیت		مقطع تحصیلی		
		زن	مرد	کارشناسی	ارشد	دکتری
۱	جغرافیای سیاسی (گرایش شهری)	۴	۶	-	۹	۱
۲	معماری	۳	۱	-	۴	-
۳	برنامه‌ریزی شهری	۲	۴	-	۴	۲
۴	عمران	-	۳	۱	۲	۳
	مجموع	۹	۱۴	۱	۱۹	۳

جدول ۳: ویژگی‌های جامعه آماری نمونه شهروندان

ویژگی	گروه سنی			وضعیت تحصیلی		مدت اقامت در محل					
	۱۵-۲۰	۲۰-۳۰	۳۰-۴۰	کارشناسی	ارشد و دکتری	زن	مرد	کمتر از یک سال	۱-۳ سال	۳-۵ سال	۵ سال و بالاتر
تعداد	۹۳	۱۰۸	۶۴	۷۵	۲۶	۱۴۱	۱۵۳	۱۴	۹۵	۶۰	۱۲۵
درصد	۳۱.۶	۳۶.۷	۲۱.۸	۲۵.۵	۸.۸	۴۸.۰	۵۲.۰	۴.۸	۳۲.۳	۲۰.۴	۴۲.۵

پس از تعیین نمودن حجم جامعه‌ی آماری در قالب شهروندان و جامعه‌ی نخبگان از هر دو گروه خواسته شده است که به سؤالات بر حسب ماتریس دو - دویی امتیاز بدهند، پس از دریافت پرسش‌نامه، میانگین داده‌های هر دو جامعه محاسبه و نتایج به دست آمده از ماتریس سطح اول و سطح دوم برای هر دو گروه در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴: وزن اولیه ماتریس اولیه هر دو گروه نخبگان و شهروندان کرمانشاهی

گروه	مشکلات اجتماعی	مشکلات بصری	مشکلات اقتصادی	مشکلات رفاهی	مشکلات فرهنگی
نخبگان	۰.۱۰۲	۰.۴۱۰	۰.۲۹۵	۰.۱۱۲	۰.۰۷۸
شهروندان	۰.۰۹۷	۰.۴۸۲	۰.۲۵۲	۰.۰۹۷	۰.۰۹۲

جدول ۵: وزن اولیه ماتریس ثانویه دو گروه نخبگان و شهروندان کرمانشاهی

عوامل	H1	H2	H3	H4	H5	H6	H7	H8	H9	H10
خبرگان	۰.۱۲۰	۰.۰۱۴	۰.۰۱۳	۰.۰۵۴	۰.۰۳۵	۰.۰۲۱	۰.۰۲۲	۰.۰۶۱	۰.۰۲۱	۰.۰۳۷
شهروندان	۰.۱۰۹	۰.۰۱۱	۰.۰۰۹	۰.۰۴۱	۰.۰۴۵	۰.۰۱۴	۰.۰۱۱	۰.۰۹۰	۰.۰۲۵	۰.۰۴۵
عوامل	H11	H12	H13	H14	H15	H16	H17	H18	H19	H20
خبرگان	۰.۰۴۴	۰.۰۲۷	۰.۰۷۷	۰.۰۳۴	۰.۰۳۶	۰.۰۷۲	۰.۰۴۲	۰.۰۴۰	۰.۰۴۳	۰.۰۳۳
شهروندان	۰.۰۶۰	۰.۰۲۷	۰.۰۹۰	۰.۰۱۸	۰.۰۳۶	۰.۰۹۰	۰.۰۵۷	۰.۰۴۷	۰.۰۵۳	۰.۰۱۲
عوامل	H21	H22	H23	H24	H25	H26				
خبرگان	۰.۰۳۴	۰.۰۶۱	۰.۰۵۶	۰.۰۳۲	۰.۰۳۴	۰.۰۱۱				
شهروندان	۰.۰۴۰	۰.۰۹۰	۰.۰۹۴	۰.۰۴۵	۰.۰۳۸	۰.۰۱۵				

۱-۳- رابطه سکونتگاه‌های غیررسمی دارای خرده‌فرهنگ قومی - خویشاوندی و بسترهای ناامنی به‌واسطه‌ی نابرابری‌های فضایی و ضعف در پیوند با نهادهای قدرت و سیاست‌گذاری، ساکنان مناطق حاشیه‌ای از مشارکت مؤثر در ساختارهای سیاسی و عمومی محروم مانده و در ادبیات جغرافیای سیاسی در زمره گروه‌های به حاشیه رانده شده و فرودست اجتماعی طبقه‌بندی می‌شوند.

در سطح شهر کرمانشاه (بر اساس مرکزیت استان) جمعیت مهاجر زیادی از دیگر نقاط استان و همچنین از استان‌های هم‌جوار به شهر مهاجرت نموده‌اند که از نظر زبانی، نژادی و قومیتی با ویژگی‌های فرهنگی غالب شهر تفاوت دارد، بر اساس مشاهدات میدانی محلات دارای خرده‌فرهنگ قومی، زبانی، نژادی غیررسمی شناسایی شدند (جدول ۶).

جدول ۶: سکونتگاه‌های غیررسمی دارای خرده‌فرهنگ

محللات	نژاد	زبان غالب	مذهب
کولی آباد - چمن - حکمت‌آباد	کولی	فارسی	شیعه
کیانشهر - آریاشهر - کهریز - جعفرآباد - صادقیه	لر - کورد	کوردی (لکی) - لری	شیعه
دولت‌آباد	کورد	کوردی (جافی)	اهل تسنن

پس از شناسایی سکونتگاه‌های دارای خرده‌فرهنگ، پرسش‌نامه‌ای با استفاده از طیف مقیاس‌سنجی لیکرت که شامل ۵ گویه است، تنظیم شده است. سپس از دو گروه برای بررسی مسئله و ارزش‌گذاری پرسش‌نامه استفاده شده است، گروه کارشناسان و گروه شهروندان. گروه کارشناسان شامل ۱۲ کارشناس علوم انتظامی، ۵ کارشناس مرکز بهزیستی

و ۶ کارشناس برنامه‌ریزی شهری بوده که به طور تصادفی و برحسب میزان دسترسی و توانایی آنان در پاسخ به سؤالات انتخاب شدند. گروه دوم شامل شهروندان حاشیه‌نشین است که این گروه نیز خود به دو گروه فرعی شامل شهروندان ساکن در سکونت‌گاه‌های غیررسمی دارای خرده‌فرهنگ قومی - زبانی و شهروندان ساکن در سکونت‌گاه‌های غیررسمی بدون خرده‌فرهنگ قومی - زبانی، تقسیم شده است.

جدول ۷: جامعه انتخاب شده بر حسب شهرک (سکونت‌گاه غیررسمی) و ویژگی آنها

نوع سکونتگاه	نام سکونت‌گاه	جمعیت	درصد واحد		خرده‌فرهنگ غالب
			مسکونی بالای صد متر	میزان اشتغال	
دارای خرده‌فرهنگ	دولت‌آباد	۲۵۲۵۸	۱۸-۱۸.۶	بیش از ۳۳.۸	۷۹.۳-۸۴.۶
	جعفرآباد	۲۷۸۴۸	۱۸-۱۸.۶	۲۶.۷-۳۳.۷	۶۸.۷-۷۹.۲
	حکمت‌آباد	۹۸۹۷	۴۳.۷-۴۹.۹	۲۶.۷-۳۳.۷	۶۸.۷-۷۹.۲
بدون خرده‌فرهنگ	آناهیتا	۸۶۷۸	۳۶.۷-۴۳.۶	بیش از ۳.۷	۷۹.۹-۸۴.۶
	مرادحاصل	۲۸۹۴	۳۶.۷-۴۳.۶	۲۱-۲۶.۶	۸۴.۷-۸۹.۴
	چقاگلان	۵۳۰۸	۳۶.۷-۴۳.۶	۲۶.۷-۳۳.۷	۸۴.۷-۸۹.۴

جامعه نمونه شهروندان همان جامعه آماری در جدول می‌باشد با این تفاوت که بر حسب محله‌های انتخاب شده تفکیک شده‌اند. از جمعیت ۲۹۴ نفری ساکن در محلات غیررسمی، تعداد ۱۶۳ نفر در محلات دارای خرده‌فرهنگ و ۱۳۱ نفر در محلات بدون خرده‌فرهنگ ساکن می‌باشند.

پس از تنظیم و ایجاد پرسش‌نامه، جهت بررسی روایی و پایایی آن از گروه کارشناسان خواسته شده است تا آن را مورد بررسی قرار دهند. پایایی آن با استفاده از روش آلفای کرونباخ بررسی شده است (جدول ۸).

جدول ۸: آلفای کرونباخ برای بررسی پایایی پرسش‌نامه

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Item	N of Item
۰.۸۸۹	۰.۸۹۰	۱۶

با توجه به اینکه پایایی درونی آلفای کرونباخ بر اساس ضرایب مربوطه در حیطه $0.8 \leq \alpha \leq 0.9$ می‌باشد در محدوده با پایایی خیلی خوب قرار دارد. پس پرسش‌نامه می‌تواند به حل مسئله کمک کند. برای بررسی روایی هم از روش آزمون نسب روایی محتوا (CVR) استفاده شد و بر اساس فرمول روایی محتوایی لاوشه مقدار روایی برابر با ۰.۴۷ بدست آمد. شاخص روایی محتوای لاوشه نیز در حد قابل قبول می‌باشد. در مرحله بعدی پس از جمع‌آوری داده‌های به‌دست آمده از شرکت‌کنندگان در آزمون، برای مقایسه میانگین دو جامعه آماری از روش تی‌تست استفاده گردیده است.

جدول ۹: آماره‌های آزمون بر اساس دیدگاه شهروندان

پارامتر	خرده فرهنگ	تعداد	میانگین	انحراف معیار	میانگین انحراف معیار
امنیت	گروه با خرده فرهنگ	۱۶۳	۳.۹۱۴۸	۰.۳۵۳۴۴	۰.۰۳۸۱۱
	گروه بدون خرده فرهنگ	۱۳۱	۳.۶۴۸۹	۰.۰۳۵۱۷۲	۰.۰۵۴۳۹

جدول ۱۰: آزمون تی تست مستقل بر اساس دیدگاه شهروندان

آزمون لوو در برابری واریانس‌ها		آزمون برابری میانگین				۹۵٪ اختلاف سطح معنی - داری		
آماره F	Sig	T	df	Sig جفتی	اختلاف میانگین	اختلاف خطای استاندارد	حداکثر	حداقل
۰.۰۱۷	۰.۸۹۷	۲.۵۱۳	۲۹۳	۰.۰۱۳	۰.۱۶۵۹۶	۰.۱۵۲۴۱	۰.۲۹۶۶۱	۰.۰۳۵۳۱
		۲.۳۹۵		۰.۰۱۵	۰.۰۶۶۵۳	۰.۱۵۲۹۶	۰.۲۹۸۲۴	۰.۳۳۳۶۸

جدول ۱۱: آماره‌های آزمون بر اساس دیدگاه کارشناسان

پارامتر	خرده فرهنگ	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین انحراف استاندارد
امنیت	گروه با خرده فرهنگ	۱۶	۳.۹۵۲۷	۰.۳۶۴۴۳	۰.۰۳۹۸۱
	گروه بدون خرده فرهنگ	۱۶	۳.۵۰۱۴۱	۰.۳۵۹۱۷	۰.۰۴۹۱۷

جدول ۱۲: آزمون تی تست مستقل بر اساس نظر کارشناسان

آزمون لوو برای برابری واریانس‌ها		آزمون برابری میانگین				۹۵٪ اختلاف سطح معنی داری		
آماره F	Sig	T	df	Sig جفتی	اختلاف میانگین	اختلاف خطای استاندارد	حداکثر	حداقل
۰.۰۱۹	۰.۷۹۸	۲.۵۰۴	۱۴	۰.۰۱۴	۰.۱۶۸۹۵	۰.۱۴۹۸	۰.۰۳۶۷۱	۰.۲۸۶۱۷
		۲.۴۰۱	۱۴	۰.۰۱۷	۰.۰۹۶۱۵	۰.۰۸۹۴	۰.۰۳۵۰۹	۰.۲۹۶۰۱

۲-۳- بررسی وضعیت توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی کرمانشاه

از ابتدای پیدایش اسکان غیررسمی برحسب شرایط اقتصادی و اجتماعی، رویکردهای گوناگونی برای حل این مسئله در نظر گرفته شده است. در این میان روش توانمندسازی طی دهه‌های اخیر در تمام دنیا در حال اجراست و شاید به شکل انگشت شمار بتوان از اجرای سایر سیاست‌ها در برخورد با سکونتگاه‌های غیررسمی نام برد. به طور کلی سکونتگاه‌های غیررسمی در سطح شهر کرمانشاه از اواسط دهه ۴۰ و در پی اصلاحات ارضی بر پیکره‌ی شهر تحمیل شدند و به سه دسته تقسیم می‌شود:

- سکونتگاه‌هایی مانند دولت‌آباد، جعفرآباد، کولی‌آباد، زورآباد که پیشینه‌ای در تاریخ نداشته‌اند.
- سکونتگاه‌هایی که پیش‌تر روستاهایی در نزدیکی شهر بوده‌اند و به مرور به بدنه شهر پیوسته‌اند؛ مانند چقاگلان، نوکان، چقا کبود

- سکونتگاه‌هایی که در شهر هستند؛ اما به مرور زمان بخش فرسوده مرکزی شهر را ایجاد کرده‌اند و جایگاه شهروندان فقیر شده‌اند.

همه این محلات یکدست نبوده و دارای قومیت‌ها و افرادی با مذاهب مختلف هستند به طوری که در سطح شهر کرمانشاه در یک محله می‌توان افرادی با گویش‌های مختلف کوردی را یافت که دارای مذاهب مختلفی چون شیعه، سنی، یارسان و.. هستند.

جدول ۱۳: رویکردهای مواجهه به گتوهای شهری

رویکرد	دوره رواج و تسلط	نکات اصلی
حذف و نادیده گرفتن	تا دهه ۱۹۶۰	با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل نخواهد شد، مشکل ساختاری است و با برنامه ریزی محلی نیز حل نمی‌شود
تخلیه اجباری و حذف	۱۹۶۰-۱۹۸۰	سکونت گاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند که باید برچیده شوند
خودیاری	۱۹۷۰-۱۹۸۰	بهره‌گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل
مسکن عمومی و اجباری	۱۹۵۰-۱۹۸۰	دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است، نیاز به یارانه‌های هدفدار مسکن
مکان-خدمات	۱۹۷۰-۱۹۸۰	تامین زمین و زیرساخت‌های اولیه، راه حل پیشنهادی
بهسازی	۱۹۸۰ تا کنونی	تامین حق سکونت و زیرساختها با بهره‌گیری از وضع موجود
توانمندسازی	۱۹۹۰ تا کنون	ایجاد چارچوب سیاسی-اداری و محیطی با استفاده از ظرفیت درونی اجتماعات محلی، توسعه اقتصادی و اجتماعی

در این بخش از مقاله نیز سیاست توانمندسازی در خصوص آنان بررسی گردیده است، بنابراین جهت رسیدن به هدف مراحل ذیل دنبال شده است:

الف) سؤالات مربوط به توانمندسازی سکونت‌گاه غیررسمی شهری از دو روش پرسش‌نامه‌ی استاندارد و محقق ساخته به دست آمده است که در مجموع ۳۰ سؤال بر مبنای طیف مقیاس سنجی لیکرت در پنج گویه تنظیم شده است.

۴- ب) کارشناسان گروه قبلی به علاوه تعداد ۱۹ مهندس مشاور شهری به عنوان گروه کارشناسان سؤالات پژوهش را بررسی نموده‌اند. پایایی پرسش‌نامه با روش آلفای کرونباخ به شرح ذیل می‌باشد:

جدول ۱۴: محاسبه‌ی پایایی پرسش‌نامه

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Item	N of Item
۰.۹۰۸	۰.۹۱۰	۳۰

با توجه به تعداد کارشناسان نیز مقدار CVR بر اساس فرمول لاوشه ۰.۳۴ تعیین شده است که مقدار مناسبی می‌باشد.

در نتیجه مقدار روایی و هم‌چنین پایایی در حد مناسبی است و می‌توان مراحل کار را دنبال نمود.

جامعه آماری پژوهش نیز تعداد ۱۶۳ نفر از شهروندان ساکن در محلات حاشیه‌نشین کرمانشاه یعنی شهرک‌های دولت‌آباد، جعفرآباد و حکمت‌آباد می‌باشد، علت انتخاب جامعه آماری از این محلات آن است که شهروندان این

محلات آشنایی بیشتری با فضای محل زندگی خود دارند و جزو گروهی محسوب می‌شوند که از نظر زبانی و یا مذهبی با سایر محلات حاشیه‌نشین تفاوت دارند. در جدول (۱۵) مدت زمان سکونت شهروندان نشان داده شده است.

جدول ۱۵: میزان اقامت شهروندان در شهرک حاشیه‌نشین

وضعیت اقامت				وضعیت مسکن		
۱۰ سال به بالا	۵-۱۰	۳-۵	۱-۳	زیر یکسال	مالک	استیجاری
۳۸	۴۸	۳۲	۲۶	۱۹	۵۵	۱۰۸

پس از جمع‌آوری داده‌ها، از آزمون ویلکاکسون که برای مقایسه یک گروه با مقدار فرض به کار می‌رود استفاده شده است.

جدول ۱۶: آزمون ویلکاکسون

	N	Mean Ranks	Sum of Ranks
Mean-x			
Negative Rnjs	41 ^a	3.14	۱۵۳.۰۰
Postive Ranks	103 ^b	۲.۶۵	۲۹۴.۰۰
Ties	39 ^c		
Total	۱۹۳		
		Mean-x	
z		۲.۸۳۴	
Asymp.sig(2-tailed)		۰.۰۳	

a Wilcoxon Signed Ranks Test

b Based on negative ranks

۴- یافته‌ها، تجزیه و تحلیل:

در این مقاله، اهدافی در نظر گرفته شده و روند مقاله بر اساس آن دنبال شده است. در این فرایند پرسش‌ها و فرضیه‌هایی به ذهن پژوهشگر خطور نموده که برای بررسی آن از نرم‌افزارها و همچنین مدل‌های متنوعی استفاده شده است، بر مبنای ابزارها و مدل‌های تحقیق و روش انجام شده، نتایج ذیل بدست آمده است.

۴-۱- بررسی نمادها و ویژگی‌های محلات و سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر کرمانشاه از دیدگاه نخبگان و شهروندان:

در این بخش از مقاله مسئله نمادهای محلات حاشیه‌نشین در شهر کرمانشاه بر اساس پنج عامل مهم اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، رفاهی و بصری به عنوان پنج عامل اصلی (ماتریس سطح اول)، و بیست و شش عامل فرعی (ماتریس سطح دوم) مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور از دو گروه شامل خبرگان در قالب ۲۳ کارشناس و تعداد ۲۹۴ شهروند کرمانشاهی خواسته شد تا مسئله را مورد بررسی قرار دهند. بیش از نیمی از کارشناسان گروه خبرگان در رشته‌ی جغرافیای سیاسی و جغرافیای شهری و باقی آن در رشته‌های برنامه‌ریزی شهری، معماری و عمران قرار دارند.

جامعه نمونه شهروندان نیز به طور عمده در گروه سنی ۳۰-۴۵ قرار داشته که بیش از دو سوم این جامعه ۲۹۴ نفری دارای تحصیلات بی‌سواد تا دیپلم هستند. از نظر جنسیت دو گروه تقریباً در حالت برابر و بیش‌تر آن‌ها در منطقه‌ی

حاشیه‌نشین شهر ساکن هستند. جامعه‌ی آماری هر دو گروه پس از ارزش‌گذاری اولیه به عوامل سطح اول و سطح دوم بر اساس طیف ساعتی در نرم‌افزار "expert choice"، اطلاعات به نرم‌افزار اکسل منتقل و وزن اولیه هر دو عامل (سطح اول و دوم) در هم ضرب گردید و وزن نهایی محاسبه شد.

جدول ۱۷: وزن نهایی نمادهای سکونت‌گاه‌های حاشیه‌نشین میان دو گروه نخبگان و شهروندان کرمانشاهی

عوامل	H10	H9	H8	H7	H6	H5	H4	H3	H2	H1
خبرگان	۰.۰۱۵	۰.۰۰۲	۰.۰۰۶	۰.۰۰۲	۰.۰۰۲	۰.۰۱۴	۰.۰۰۵	۰.۰۰۱	۰.۰۰۱	۰.۰۴۹
شهروندان	۰.۰۲۱	۰.۰۰۲	۰.۰۰۸	۰.۰۰۱	۰.۰۰۱	۰.۰۲۱	۰.۰۰۳	۰.۰۰۰	۰.۰۰۱	۰.۰۵۲
عوامل	H20	H19	H18	H17	H16	H15	H14	H13	H12	H11
خبرگان	۰.۰۰۹	۰.۰۱۲	۰.۰۰۴	۰.۰۰۶	۰.۰۲۹	۰.۰۱۴	۰.۰۱۳	۰.۰۲۲	۰.۰۱۱	۰.۰۱۸
شهروندان	۰.۰۰۳	۰.۰۱۳	۰.۰۰۴	۰.۰۰۵	۰.۰۴۳	۰.۰۱۶	۰.۰۰۸	۰.۰۲۳	۰.۰۱۳	۰.۰۲۸
عوامل					H26	H25	H24	H23	H22	H21
خبرگان					۰.۰۰۰	۰.۰۰۲	۰.۰۰۲	۰.۰۰۵	۰.۰۰۶	۰.۰۰۳
شهروندان					۰.۰۰۱	۰.۰۰۳	۰.۰۰۴	۰.۰۰۹	۰.۰۰۸	۰.۰۰۳

با توجه به اطلاعات به دست آمده هر دو گروه (نخبگان و شهروندان) عامل مشکلات بصری را مهم‌ترین ویژگی حاشیه‌نشین در شهر کرمانشاه می‌دانند. گروه خبرگان وزن اولیه این عامل را ۰.۴۱۰ و گروه شهروندان آن را ۰.۴۸۲ می‌دانند. این مسئله بیانگر آن است که در نگاه شهروندان عادی عامل بصری بیش از سایر عوامل به چشم می‌آید. شایان توجه است که عامل بصری شامل موارد H1-H5-H10- H11-H12-H14-H15-H16 می‌باشد. به هنگام محاسبه وزن نهایی از دیدگاه دو گروه سه ویژگی مهم شناسایی شد:

جدول ۱۸: مهم‌ترین ویژگی‌های محلات و سکونت‌گاه‌های غیررسمی

عامل	رتبه یکم	رتبه دوم	رتبه سوم
گروه خبرگان	H1	H16	H13
گروه شهروندان	H1	H16	H11

در گام اول هر دو جامعه‌ی شهروندان و خبرگان مشکلات بصری محلات حاشیه‌نشین را مهم‌ترین عامل یا شاخص و نماد محلات غیررسمی ذکر کرده‌اند. آن‌ها بر این باورند که سیمای کلی یک محله نشان می‌دهد که جزو مناطق حاشیه‌نشین قرار دارد یا خیر، دو گروه معتقدند این عامل بیش از سایر عوامل در نگاه اول نظر بینندگان را جلب می‌کند؛ بنابراین مشهود است که ویژگی‌های بصری در محلات حاشیه‌نشین شهر کرمانشاه بیش از هر عامل دیگری نشان می‌دهد که این محلات سکونتگاه غیررسمی هستند.

۲-۴- رابطه سکونتگاه‌های غیررسمی، خرده‌فرهنگ و امنیت اجتماعی:

برای بررسی موضوع، همان‌طور که در بخش قبلی گفته شد، در این مقاله با طرح مسئله‌ی امنیت به تنظیم پرسش‌نامه بر اساس طیف مقیاس سنجی لیکرت پرداخته شد که شامل سه شهرک حاشیه‌نشین دارای خرده‌فرهنگ (دولت‌آباد، جعفرآباد، حکمت‌آباد) و سه شهرک بدون خرده‌فرهنگ قومی (آناهیتا، چقاگلان - مرادحاصل) می‌باشد. جامعه‌ی آماری نمونه شامل ۲۹۴ تن از شهروندان و ۲۳ تن از کارشناسان بوده که بیش از نیمی از آنان ۱۶۳ در سه شهرک دارای خرده‌فرهنگ و ۱۳۱ تن از آنان در شهرک‌های بدون خرده‌فرهنگ ساکن بوده‌اند.

پس از توزیع پرسش‌نامه و دست‌یابی به پاسخ‌نامه‌ها، با انتقال اطلاعات اولیه به شکل اعداد (۱-۵) به نرم‌افزار spss16 از آزمون مقایسه میانگین دو گروه مستقل یعنی تی تست استفاده شده است. نتایج برای هر یک از دو جامعه آماری نمونه به شرح ذیل می‌باشد:

الف) جامعه آماری شهروندان حاشیه‌نشین:

نتایج آزمون تی-تست مستقل برای دو گروه حاشیه‌نشین بر اساس آزمون لون نشان داد که مقدار sig بدست آمده بیش از ۰.۰۵ می‌باشد، لذا فرض H_0 پژوهش پذیرفته شده و واریانس‌ها با یکدیگر برابر هستند؛ زیرا مقدار sig بدست آمده برابر با ۰.۷۹۸ بوده است. با فرض برابری واریانس‌ها مقدار t جدول نیز برای دو گروه بیش از مقدار ± 1.96 بوده است و این نشان‌دهنده‌ی آن است که اختلاف معنی‌داری میان میانگین دو گروه شهروندان حاشیه‌نشین در خصوص مسئله امنیت وجود دارد. از آنجا که مقدار t برای گروه دارای سکونت‌گاه غیررسمی با خرده‌فرهنگ برابر با ۲.۵۱۳ بیشتر از مقدار آن ۲.۳۹۵ در گروه حاشیه‌نشین بدون خرده‌فرهنگ است؛ بنابراین این مقدار نیز مثبت می‌باشد؛ پس مشخص شد که میانگین گروه اول از گروه دوم بیشتر می‌باشد. با رجوع به جدول (۱۱) مقدار ناامنی در سطح محلاتی مانند دولت‌آباد، حکمت‌آباد و جعفرآباد با مقدار ۳.۹۱۴۸ نسبت به سه شهرک آناهیتا، مراد حاصل و چقاگلان با مقدار ۳.۶۴۸۹ بیشتر می‌باشد. شهروندانی که در بافت حاشیه‌ای با خرده‌فرهنگ زندگی می‌کنند بر چنین باورند که نسبت به بافت‌های حاشیه‌ای بدون خرده‌فرهنگ از امنیت اجتماعی کمتری برخوردارند.

ب) جامعه آماری کارشناسان علوم انتظامی:

نتایج جدول آزمون تی-تست کارشناسان (جدول ۱۲) برای شهرک‌های حاشیه‌نشین نشان داد که در آزمون لون مقدار sig برابر با ۰.۷۹۸ می‌باشد؛ بنابراین این مقدار بیشتر از سطح معنی‌داری ۰.۰۵ است و این مسئله فرض صفر را در خصوص برابری واریانس‌ها تأیید می‌کند. با آگاهی از برابری واریانس‌ها مقدار تی در آزمون تی تست نشان داد که برابر با ۲.۵۰۴ است و این مقدار از ± 1.96 بیشتر است و چون مثبت می‌باشد نشان می‌دهد که گروه اول (شهرک‌های دارای خرده‌فرهنگ) دارای میانگین بیشتری از گروه دوم (شهرک‌های بدون خرده‌فرهنگ) هستند. با مراجعه به جدول ۱۱ نیز این مسئله تأیید شد؛ زیرا میانگین گروه اول ۳.۹۵۲۷ بوده که در گروه دوم این مقدار کمتر (۳.۵۰۱۴) می‌باشد. به طور کلی می‌توان گفت شهروندان در این شهرک‌ها مقدار امنیت کمتری را احساس می‌کنند و معتقدند که میزان جرم و جنایت در محل زندگی آن‌ها بیشتر است. شاید بتوان این مسئله را به فقر شدیدتر در این مناطق، عدم احساس شهروندی و همدلی با سایر شهروندان کرمانشاهی و... نسبت داد، احساس تبعیض و طرد شدگی و عدم علاقه‌ی آن‌ها به مشارکت اجتماعی و فقر شدید دلیل این مسئله است که به شکل اعمال خشونت‌بار خودنمایی می‌کند. به عنوان نمونه شهرک حاشیه‌نشین جعفرآباد بزرگ‌ترین و مسئله‌دارترین حاشیه کرمانشاه است که این منطقه دارای ویژگی‌های کالبدی اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی خاص خود می‌باشد، آسیب‌های اجتماعی چون دزدی، قاچاق مواد مخدر و مشروبات، فساد و فحشا در این منطقه بسیار بالاست که موجب کاهش سطح امنیتی گردیده است.

۳-۴- بررسی وضعیت توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهری کرمانشاه

از دهه‌ی ۱۹۹۰ تاکنون سیاست توانمندسازی حاشیه‌های غیررسمی شهری بهترین گزینه در جهت حل معضل این مناطق است. در شهر کرمانشاه نیز سکونتگاه‌های غیررسمی فراوانی وجود دارد و بیش از یک سوم جمعیت کل شهر

در این مناطق ساکن هستند. سیاست‌های گذشته در قبال آنها مبتنی بر نادیده گرفتن و یا حذف آن‌ها بودند، نمونه‌ی بارز آن‌ها حذف سکونتگاه چمن زین‌العابدین و تبدیل این سکونتگاه به زمین‌های خالی سیاستی بود که از سوی مسئولان استانی اجرا شد. در بخش قبلی سه سکونتگاه غیررسمی (دولت‌آباد - جعفرآباد - حکمت‌آباد) برای این منظور انتخاب شدند که دارای خرده‌فرهنگ می‌باشند. در ابتدا با تنظیم پرسش‌نامه ۳۰ سوالی و تعیین روایی و پایایی آن به روش آلفای کرونباخ (۰.۹۱۰) و CVR (۰.۳۴)، پرسش‌نامه میان جامعه‌ی آماری نمونه شهروندان ۱۶۳ نفری توزیع شد و پس از جمع‌آوری داده‌های اولیه از روش ویلکاکسون استفاده شد. با توجه به آنکه گویه‌های این پرسش‌نامه بر اساس طیف مقیاس‌سنجی لیکرت تعیین شده، بنابراین مقدار فرضی حد نرمال عدد ۳ در نظر گرفته شده است. پس از گردآوری داده‌های بدست آمده از پرسش‌نامه و وارد کردن آن‌ها به نرم‌افزار، روش ویلکاکسون اجرا گردید (جدول ۱۶). نتایج بدست آمده از جدول آماره‌های آزمون نشان داد که مقدار Z به دست آمده برابر با ۲.۸۳۴ می‌باشد که بیانگر آن است میزان توانمندسازی این سه محله هنوز حتی در سطح متوسط نیز نمی‌باشد. زیرا مقدار Z کمتر از میانگین در نظر گرفته شد یعنی ۳ می‌باشد. به عبارت دیگر $x \geq \text{mean}$ می‌باشد. همچنین مقدار p value نیز ۰.۰۳ است که کمتر از مقدار $a=0.05$ می‌باشد و موید این مسئله است. با مراجعه به جدول نیز دیده شد که بیش از ۱۰۳ تن از شهروندانی که در این پژوهش شرکت کرده‌اند میزان توانمندسازی اعمال شده توسط شهرداری در این مناطق را برابر با ۲.۶۵ (جدول ۱۶) اعلام کرده‌اند که از حد میانگین (یعنی ۳) کمتر است، این جمعیت شامل بیش از ۵۶ درصد پاسخ دهندگان می‌باشد. نکته مهم اینجاست که این سه شهرک حاشیه‌ای دارای خرده‌فرهنگ زبانی - مذهبی و نژادی که در برخی از تقسیمات شهری آن‌ها را مناطق روستایی محسوب می‌کنند، چه خواسته و یا چه ناخواسته در فضای شهری کرمانشاه به شدت مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند، گرچه اقداماتی جهت بهبود این وضعیت صورت گرفته؛ اما از دیدگاه ساکنان این محل کافی نبوده است. در انتهای پرسش‌نامه‌ای که میان ساکنان این محلات توزیع شده بود از آن‌ها خواسته شد تا مهم‌ترین مشکلات محل زندگی خود را بر اساس اولویت و به ترتیب بیان کنند (حداکثر چهار شکل عمده)، مسائلی که شهروندان به دلیل وجود آنها سایر خدمات شهری را عمده تلقی نمی‌کنند؛ و این مشکل‌ها در جدول ۱۹ برحسب تعداد و درصد پاسخ دهندگان آمده است.

جدول ۱۹: مشکلات عمده سکونتگاه‌های غیررسمی شهری کرمانشاه در مسئله توانمندسازی

ردیف	معضل	تعداد پاسخ دهنده	درصد
۱	نبود مشاغل پایدار و کارگاه‌های زودبازده که اشغال را به شدت متأثر کرده است	۷۱	۴۳.۵۵
۲	کیفیت بسیار پایین معابر و کوچه‌ها و شیب تند بسیاری از آنها و عدم سازماندهی مناسب مراکز خرید	۴۸	۲۹.۴۴
۳	توجه ناکافی نیروی انتظامی به جرم در سطح محله (خشونت - مواد مخدر و...)	۳۳	۲۰.۲۴
۴	عدم تعلق وام به ساکنان جهت بازسازی منازل و مساعدت نکردن بانک‌ها جهت اعطای وام	۱۱	۶.۷۴

۵- نتیجه‌گیری:

در این مقاله مسئله‌ی ساماندهی فضای شهری از دیدگاه شهروندان حاشیه‌نشین و کارشناسان بررسی شده است. بارزترین سکونت‌گاه‌های غیررسمی در شهر کرمانشاه در شهرک‌های دولت‌آباد، جعفرآباد و حکمت‌آباد هستند. این سکونتگاه‌ها گاه از نظر بصری در وضعیت بسیار وخیمی هستند. منازل با مصالح بی‌کیفیت، مساحت کم، درب و

پنجره‌های زنگ‌زده و به طور کلی دست‌دوم، نمای آجری و یا سیمانی نامناسب، معابر غیراستاندارد، پر شیب و خاکی و... از اولین ویژگی‌های شاخصی است که با دیدار از این محلات به ذهن بیننده خطور می‌کند که جزو مناطق حاشیه‌ای شهر هستند. این محلات از نظر امنیت اجتماعی نیز در وضعیت مساعدی نیستند: فراوانی موارد جنایت از جمله قاچاق و فروش مواد مخدر، اسلحه، مشروبات الکلی، نزاع خیابانی، خشونت خانگی، فحشا و حضور معتادان و... در سطح این محلات بیش از سایر مناطق است. تلاش‌های دولت جهت رفع محرومیت و ارتقای استانداردها در این مناطق طی سیاست‌های توانمندسازی نتوانسته در حد متوسط نیز از محرومیت‌ها و مشکلات موجود در این محلات بکاهد. وجود این نکات منفی و عدم امکانات و زیرساخت‌های مناسب در این محلات سبب کم‌ارزش شدن و ارزان بودن قیمت زمین، مسکن و اجاره‌بها شده که این مسئله مهاجران را تشویق به سکونت در این مناطق نموده است، به طور کلی عامل اقتصادی زمینه‌ساز گسترش روزافزون شهری کرمانشاه شده است. به عنوان یک اصل کلی می‌توان بیان نمود شهروندان حاشیه‌نشین سازمان یافتگی فضاهای زندگی خود را حتی در مقیاس قابل قبول نیز نمی‌دانند، این مسئله از نگاه پژوهشگر با بررسی‌های میدانی و استناد به دیدگاه کارشناسان اجتماعی، شهرسازی، برنامه‌ریزان شهری و.. قابل تأیید می‌باشد.

نتایجی که در این بخش حاصل شده در قالب فرضیاتی است که در ابتدا بیان شده و سپس مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس مطالعات انجام شده بیست و شش عامل شناسایی شد و با روش تحلیل سلسله‌مراتبی بر اساس طیف مقیاس‌سنجی لیکرت توسط دو گروه (نخبگان ۲۳ نفر و ۲۹۴ نفر در قالب شهروندان ساکن در سکونت‌گاه‌های غیررسمی) امتیازدهی شد و پس از تحلیل در نرم‌افزار آماری اکسل و اکسپرت چویس، نتایج به‌دست آمده نشان داد که عامل نماد بصری با مقدار ۰.۴۸۷ و ۰.۴۱۰ توسط هر دو جامعه آماری به عنوان مهم‌ترین نماد مناطق حاشیه‌نشین کرمانشاه تشخیص داده شده و پس از تعیین وزن نهایی نیز هر دو گروه عامل H1 (ویژگی‌ها و نمای منزل با مقادیر ۰.۰۴۹ و ۰.۰۵۲) را برگزیدند، پس از آن عامل H16 (با مقادیر ۰.۰۲۹ و ۰.۰۴۳) فرسودگی بناهای محلی که هر دو اولویت نیز مجدداً مربوط به شاخص بصری بوده است و عامل سوم یعنی H13 (۰.۰۲۲)، درآمد کم و ناکافی مربوط به شاخص اقتصادی از سوی گروه خبرگان و عامل H11 (۰.۰۲۸) مربوط به کیفیت ناسالم معابر و نبود نورپردازی کافی از سوی گروه شهروندان انتخاب گردید؛ بنابراین میان نمادهای مربوطه شاخص بصری (در سطح اول و دوم) بیش از همه خودنمایی می‌کند. آنچه بیش از همه عوامل معرف سکونت‌گاه‌های غیررسمی در کرمانشاه می‌باشد، ویژگی‌های بصری است؛ بنابراین فرضیه اول، (مهم‌ترین ویژگی سکونت‌گاه‌های غیررسمی در شهر کرمانشاه مربوط به مسائل خرده‌فرهنگی است) رد می‌شود.

در فرضیه دوم (رابطه‌ی معنادار میان خرده‌فرهنگ قومی - خویشاوندی با بسترهای ناامنی در شهر کرمانشاه) نتایج پرسش‌نامه از دو جامعه‌ی آماری ۲۹۴ نفری در خصوص منطقه‌ی مورد مطالعه (سه شهرک حاشیه‌نشین دارای خرده‌فرهنگ و سه شهرک حاشیه‌نشین بدون خرده‌فرهنگ) توسط روش تی - تست نشان داد که مقدار sig آزمون لون در هر دو مورد به ترتیب ۰.۸۹۷ و ۰.۷۹۸ بوده که بیشتر از ۰.۰۵ سطح معنی‌داری است و بنابراین فرضیه H0

یعنی برابری واریانس پذیرفته شده با مجوز آزمون لون، توجه به مقدار t در آزمون تی-تست نشان داد که مقدار t در هر دو مورد ۲۰۵۱۳ و ۲۰۵۴ بیشتر از ± 1.96 می‌باشد و بیانگر اختلاف میان میانگین‌هاست و به علت مثبت بودن مقدار تی در گروه اول، میانگین گروه اول بالاتر است؛ پس می‌توان بیان داشت که میزان امنیت در محلات گروه اول که دارای بافت خرده‌فرهنگ قومی - مذهبی - نژادی در کرمانشاه است، کمتر می‌باشد. بر اساس مطالب فوق فرضیه‌ی پژوهش تأیید گردید.

بررسی وضعیت توانمندسازی شهرک‌های حاشیه‌نشین حکمت‌آباد، دولت‌آباد و جعفرآباد با تنظیم پرسش‌نامه سی سوالی برحسب طیف لیکرت و انجام آزمون ویلکاکسون انجام شد و نتایج آزمون چنین نشان داد که مقدار بدست آمده ۲۸۳۴ از مقدار میانگین یعنی ۳ (مقدار معیار در بازه‌ی طیف لیکرت) کمتر است و نشان می‌دهد که بیش از ۵۶ درصد از پاسخ دهندگان معتقدند که سیاست‌های توانمندسازی محله آنها از سوی دولت به درستی انجام نشده است؛ بنابراین فرضیه پژوهش (ساماندهی و توانمندسازی محلات و سکونت‌گاه‌های غیررسمی دارای خرده‌فرهنگ زبانی - نژادی - مذهبی در سطح شهر کرمانشاه طی دهه اخیر در حد مطلوب اجرا شده است) رد شد.

۶- پیشنهادات:

با توجه به نتایج تحقیق و به منظور پیشرفت، توسعه و بهبود اوضاع شهر کرمانشاه در چارچوب توسعه پایدار، راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

۱. بهبود کیفیت بصری محلات

- بازسازی و بهسازی نماهای ساختمان‌ها با استفاده از مصالح مناسب و مقاوم.
- اجرای پروژه‌های زیباسازی شهری از جمله رنگ‌آمیزی دیوارها، نقاشی‌های دیواری و افزایش فضای سبز.
- بهبود سیستم نورپردازی معابر برای افزایش امنیت و زیبایی.

۲. ارتقای زیرساخت‌های شهری

- استانداردسازی معابر، آسفالت‌ریزی و ایجاد مسیرهای پیاده‌رو مناسب.
- افزایش دسترسی به خدمات شهری از جمله حمل‌ونقل عمومی، دفع مناسب زباله و تأمین آب و برق پایدار.

۳. افزایش امنیت اجتماعی

- استقرار پایگاه‌های پلیس و افزایش نظارت در این محلات.
- راه‌اندازی مراکز مشاوره اجتماعی و کمپین‌های آگاهی‌بخشی در حوزه آسیب‌های اجتماعی.
- اجرای طرح‌های حمایت از خانواده‌های آسیب‌دیده و افراد در معرض خطر.

۴. توانمندسازی اقتصادی ساکنان

- ایجاد کارگاه‌های مهارت‌آموزی و توسعه کسب‌وکارهای محلی.
- ارائه وام‌های خرد به کسب‌وکارهای کوچک و کارآفرینان محلی.
- برگزاری دوره‌های آموزشی در حوزه کارآفرینی و مدیریت مالی.

۵. مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها

- تشکیل شوراهای محلی و تشویق ساکنان به مشارکت در برنامه‌های توسعه محلی.
- برگزاری جلسات هم‌اندیشی بین شهروندان، کارشناسان شهری و مسئولان دولتی.
- ایجاد برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی برای افزایش حس تعلق به محله.

۶. تمرکز بر عدالت اجتماعی و سیاست‌های مسکن

- اجرای پروژه‌های مسکن ارزان‌قیمت با استانداردهای مناسب.
 - بهبود سیاست‌های اسکان مجدد برای ساکنان در معرض خطر تخریب.
 - ارائه تسهیلات ویژه برای خانواده‌های کم‌درآمد جهت بهسازی منازل خود.
- این پیشنهادها می‌توانند به تدریج وضعیت این مناطق را بهبود ببخشند و کیفیت زندگی ساکنان را افزایش دهند.

منابع:

۱. آزاد ارمکی، تقوی (۱۳۸۶). "فرهنگ و هویت ایرانی و جهانی‌شدن"، تهران: تمدن.
۲. احسن، مجید؛ نیرومند، مصطفی؛ حسینی کارزانی، سید رضا (۱۳۵۱). "حاشیه‌نشینان کرمانشاه و همدان، بخش جامعه‌شناسی مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی"، دانشگاه تهران.
۳. احمدی‌پور، زهرا، میرشکاریان، یحیی، هورکاد، برنارد (۱۳۹۳). "سازماندهی سیاسی فضا در ساختارهای بسیط"، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۱۰، شماره ۳، صص ۱۹۹ - ۱۷۶.
۴. اسکندری، زهرا (۱۳۹۶). "بررسی جایگاه سازماندهی سیاسی فضا در آمایش سرزمینی استان سیستان و بلوچستان"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی؛ دانشگاه فردوسی مشهد.
۵. اعظمی، هادی، دبیری، علی اکبر (۱۳۹۰). "تحلیل نظام تقسیم سیاسی فضا در ایران"، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۷، شماره ۲.
۶. امانپور، سعید؛ علیزاده، هادی و دامن باغ، صفیه (۱۳۹۲). "ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه از لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدمات شهری".
۷. امین صارمی، نوذر (۱۳۷۹). "انحرافات اجتماعی و خرده‌فرهنگ‌های معارض" انتشارات دانشگاه علوم انتظامی.
۸. ایران‌دوست، کیومرث (۱۳۸۹). "مرور تجربه کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی: نمونه شهر کرمانشاه" جغرافیا و توسعه، شماره ۲۰.

۹. بهرامی، سمیه و خرازی قدیم، فرشته. (۱۳۹۸). بازآفرینی بافت‌های تاریخی با رویکرد گردشگری فرهنگی (موردی: محله فیض‌آباد شهر کرمانشاه). جغرافیا و روابط انسانی ۱(۴). ۱۳۶-۱۲۴.
۱۰. پورجعفر، محمدرضا و پورجعفر، علی و ارباب زادگان هاشمی، سیدعلیرضا و رستمی، ثریا(۱۳۹۴). "هویت بخشی ایرانی اسلامی به فضاهای شهری از طریق تجلی خرده‌فرهنگ‌ها".
۱۱. توانگر، فاتح؛ قاسمی، سید رامین(۱۳۹۳). "کلید گمشده امنیت اجتماعی در سکونت‌گاه‌های غیررسمی مطالعه سکونت‌گاه‌های غیررسمی دولت‌آباد کرمانشاه"، فصلنامه مددکاری اجتماعی، جلد، شماره ۱.
۱۲. حافظ‌نیا، محمدرضا(۱۳۸۹). "قومیت و سازماندهی سیاسی فضا مورد مطالعه غرب و شمال غرب"؛ فصلنامه ژئوپلیتیک؛ شماره ۲.
۱۳. خواجه نوری، ب. و ز. ریاحی(۱۳۹۲). "جهانی شدن، دنیاگرایی و زنان: مورد مطالعه شهرهای تهران، شیراز و استهبان" مجله جهانی رسانه، ش ۱۵، ص ۴۷-۲۱.
۱۴. خواجه نوری، ب. ، ریاحی، ز. و ا. مساوات(۱۳۹۲). "رابطه سبک زندگی و میزان دینداری جوانان، مورد مطالعه شهر شیراز" فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی.
۱۵. خواجه نوری، ب. و ع. ا. مقدس(۱۳۸۸). "رابطه بین تصور از بدن و فرایند جهانی شدن: مطالعه موردی شهرهای تهران، شیراز و استهبان".
۱۶. راحمی، محمد؛ مهکویی، حجت؛ خادم‌الحسینی، احمد؛ شمس‌الدینی، علی(۱۳۹۷). "بررسی سازماندهی سیاسی فضا در نواحی سکونتگاهی کشور مطالعه موردی: شهرستان کاشان"؛ فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای؛ سال ۸؛ شماره ۳۰.
۱۷. رولان، برتون(۱۳۸۰). "قوم‌شناسی سیاسی" ترجمه ناصر شکوهی، تهران: نی.
۱۸. عبادی، هادی و صادقی، وحید(۱۳۹۵). "احیای هویت تاریخی بافت‌های فرسوده و ساماندهی آن در شهر کرمانشاه".
۱۹. سرایی، محمدحسین و کمایی زاده، یعقوب(۱۳۹۲). "تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان یزد از لحاظ دسترسی به مراکز بهداشتی و درمانی با استفاده از مدل موریس"، فصلنامه آمایش محیط.
۲۰. سازگارا، پروین(۱۳۷۷). "نگاهی به جامعه‌شناسی با تأکید بر فرهنگ"، تهران، کویر، چاپ اول، ص ۹۸-۹۹.
۲۱. سرفراز، حسین(۱۳۸۹). خرده‌فرهنگ و معنای سبک(خوانشی بر کتاب خرده‌فرهنگ: معنای سبک)؛ مجله فرهنگ و ارتباطات؛ شماره ۲۶.
۲۲. سلطانی، یزدان و علیخانی، شادی(۱۳۹۳). "کیفیت سنجی پایداری در مسکن ارزان‌قیمت نمونه موردی: مسکن مهر دولت‌آباد کرمانشاه"، معماری و مدیریت پایدار شهری.
۲۳. صدیق سروسستانی، رحمت‌الله(۱۳۸۷). آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، سمت، چاپ سوم، ص ۴۵.
۲۴. فکوهی، ناصر(۱۳۸۳). "انسان‌شناسی شهری"، تهران، نی.

۲۵. کریمیپور، یدالله (۱۳۸۱). "ایران و همسایگان منابع تنش و تهدید"; تهران؛ انتشارات تربیت معلم.
۲۶. محسنی، منوچهر (۱۳۷۳). "مقدمات جامعه‌شناسی" انتشارات بی‌جا.
۲۷. محمدی، چنور. (۱۴۰۳). ارزیابی شاخص‌های خدمات شهری در مناطق کلان‌شهر کرمانشاه. *جغرافیا و روابط انسانی*، ۷(۲)، ۷۲-۸۳.
۲۸. مشاور تدبیر شهر (۱۳۸۲). گزارش امکان‌سنجی طرح توانمندسازی اسکان غیررسمی کرمانشاه؛ وزارت مسکن و شهرسازی.
۲۹. نوروزی، میلاد و کوچکی نژاد، فاطمه (۱۳۸۴). "ارزیابی طرح ساماندهی و احیای بافت مرکزی شهر کرمانشاه".
۳۰. نیازی، کیوان (۱۳۸۷). توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی جعفرآباد؛ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۳۱. هاشمی، نسا. (۱۴۰۳). تبیین و ارزیابی شاخص‌های معماری ایرانی - اسلامی در سیمای معاصر شهر کرمانشاه. *جغرافیا و روابط انسانی* ۶(۴) ۹۷۶-۹۹۵.
۳۲. یوسفی "جغرافیای سیاسی ایران"، تهران: نی، ۱۳۷۰.
33. Burgess, Rod & Marisa Carmana, (1997). contemporary spatial strategies and BANE,R, RAWAL,A,Alums,A, 2002, a case study of anand city.
34. Barloy. M.(1997). Development idea in human settlement. *Journal of planning education*. 12(3):37-47
35. Ghalibaf, M.B, (2009).Local State or Strategy of Distribution of Political Power in Iran, Amirkabir Publication , Tehran(in Persian).
36. Jensen, G.F.(2003). "Social Organization Theory". In: wight, R.A.(ed.). *Encyclopedia of Criminology*. New York: Fitzroy Publishers.
37. Pugh, cedic, (2003). squatter settlements, their sustsnability, architectural contributions, and socioeconomic roles, in: cities.
38. Short, john Rennie ,(1993). An introduction to political geography, London: Routledge.
39. Wheeler.T.(1999).The concept of development: indicator and defining. Edition of UK housing ministry. First pres.67p